

HISTORIA LITTERARIA V ČESKÝCH ZEMÍCH OD 17. DO POČÁTKU 19. STOLETÍ

Josef Förster, Jiří Matl, Stefan Michael Newerkla,
Václav Petrbok, Ondřej Podavka, Václav Pumprla,
Václav Smyčka, Martin Svatoš, Jiří Žůrek

Uspořádali a k vydání připravili
Josef Förster, Ondřej Podavka, Martin Svatoš

Filosofia
Praha 2015

HISTORIA LITTERARIA V ČESKÝCH ZEMÍCH OD BALBÍNA K CERRONIMU

Kolektiv autorů

Jen s obtížemi můžeme určit onen okamžik, kdy se koncept *historia litteraria* objevil v českých zemích poprvé. Je tímto počátkem chvíle, kdy první autor výslovně užil označení *historia litteraria* ve své vlastní práci? Nebo je jím ten moment, kdy se první práce domácího učence začala konceptu *historia litteraria* blížit svými vytknutými cíli a vnitřní strukturou? Autoři této monografie se přiklánějí ke druhé z těchto možností.

Je příznačné, že na počátku dějin vzdělanosti v Čechách a na Moravě nacházíme členy náboženských řádů, které poskytovaly spisovatelům určité existenční jistoty a ekonomické zázemí pro jejich intelektuální práci. První, kdo se v českých zemích přiblížil svým pojetím dějin vzdělanosti konceptu *historia litteraria*, byl významný jezuitský historik 17. století Bohuslav Balbín (1621–1688). Kromě toho, že se ve svých spisech, podobně jako jiní autoři, porůznu zmiňoval o řadě vzdělanců a jejich dílech, v jednom z nich se soustředil výhradně na dějiny vzdělanosti. Je to *Bohemia docta*, kterou sepsal v rámci svého obsáhlého projektu vlastivědné encyklopedie *Miscellanea historica Regni Bohemiae*.¹ Pro jeho metodologickou a formální různorodost a zjevně i vinou jeho nedokončenosti se spis dá těžko jednoznačně zařadit. Je směsicí informací k dějinám vzdělanosti, bio-bibliografických údajů o učencích a přehledů dochovaných historických pramenů. Má tři části: 1. historické pojednání o Karlově univerzitě v Praze (*Tractatus historicus de Carolina Universitate Pragensi*); 2. soupis spisovatelů a učenců Čech, kteří přispěli k poznání a proslulosti své vlasti (*De viris doctis et literatis, qui apud nos nati aut educati omnigena eruditione claruerunt et scriptis ac vulgatis libris sese et patriam non parum illustraverunt*); 3. stať o knihovnách a rukopisných kodexech v Čechách (*De bibliothecis et manuscriptis codicibus in Bohemia*). Za nejdůležitější pro naše téma je možno pokládat druhý oddíl Balbínova popsání učené minulosti Čech, který se formou bio-bibliografických medailonů blíží později rozšířeným slovníkům učenců. Balbínovy biogramy však nejsou řazeny ani abecedně, ani chronologicky, nýbrž do skupin podle různých kritérií.

¹ Viz kapitolu v této publikaci věnovanou tomuto spisu, kde je rovněž přehled literatury o Balbínovi.

Bohemia docta měla sloužit (a také tak působila) především jako prostředek uchování a šíření povědomí o učenecké kultuře v Čechách. I přesto, že spis nebyl dokončen a zůstal téměř sto let pouze v rukopise, byl českými historiky čten, užíván a excerpován. Od jeho vydání v druhé polovině sedmdesátých let 18. století se těšil pozornosti i uznání snad všech významných badatelů zabývajících se minulostí vzdělanosti v Čechách až do 20. století.

Ve stejném roce, kdy Balbín zemřel, narodil se první z učenců působících v českých zemích, který na Balbínovo průkopnické dílo navázal. Byl jím učený benediktin Magnoald Ziegelbauer (křestním jménem Johann Michael, 1688–1750),² pocházející ze Švábska. Od roku 1731 pobýval především ve Vídni, kde se věnoval studiu historických dokumentů, zvláště v tamní dvorní knihovně, a byl ve styku s řadou učenců. První práci k českým dějinám napsal na žádost břevnovského opata Bennona Löbla, který jej pozval na Břevnov, aby sepsal dějiny břevnovského kláštera. Ziegelbauer je zpracoval na základě písemných pramenů z klášterního archivu a vydal v roce 1740 pod názvem *Epitome historica [...] monasterii Brevnoviensis*. Poté se v letech 1743–1745 podílel na přípravách založení šlechtické akademie v Praze. K jejímu otevření však vinou vpádu pruských vojsk do Čech nakonec nedošlo. Ziegelbauer se vrátil do Vídně a tam pracoval jednak na dokončení dějin vzdělanosti benediktinského řádu, jednak na antologii pramenů k českým dějinám. Ta měla vyjít pod titulem *Nova collectio scriptorum rerum Bohemicarum prae Freberiana collectione multo auctior, emendatior et correctior*; mělo jí předcházet vydání dvoudílného spisu slovníkového charakteru nazvaného *Bibliotheca Bohemica*, který v abecedně řazených heslech pojednával nejen o autorech narozených či působících v Čechách, ale též o učencích píšících o českých, resp. moravských dějinách, aniž by v Čechách kdy žili. Vinou cenzurních průtahů se mu nepodařilo spis uveřejnit. Během let se jeho první díl ztratil, takže se dochoval pouze druhý díl s autory od písmene P–Z. Ziegelbauer navíc zamýšlel *Bibliothéce* předřadit nástin nejstarší vzdělanosti v Čechách *Vetus Bohemia literaria*, avšak žádný takový úvod se nedochoval.

Z jeho dalších prací patří do *historia litteraria* zejména světově známé dějiny vzdělanosti benediktinského řádu, z nichž však sám vydal jen úvodní část: *Novus rei literariae Ordinis S. Benedicti conspectus*. Celé dílo dopracoval a vydal Ziegelbauerův řádový spolubratr a přítel – a rovněž jeho nástupce ve funkci sekretáře olomoucké *Societas incognitorum* – Oliver Legipont pod názvem *Historia rei literariae Ordinis S. Benedicti* (4 sv., 1754). První díl tvoří řada menších pojednání o dílčích tématech, následují přehledy vědních disciplín řazených do skupin, další díl obsahuje životopisy a díla významných benediktinů podané

² Viz kapitolu o něm v této publikaci.

v podobě r
děl benedik
že obdobn
zemích Joh
později, na

Z český
ho o gener
jménem Jo
svého půso
vyhledával
do té míry
oceňoval o
vydat dipl
moravskýc
*chronologic
hunc specta
torico-chro.
jinách kláš
později do
xius Habri
i při záměr
*Bohemicar.
lem na his
je zajímavý
*Bibliotheca
rukopisů p
*noviensium
in Bohemi
micum, sep****

³ Studoval
a přijal řádo
studiu v Břev
poté přešel do
stal sekretářem
V l. 1752–17
nunciatury a
kláštera. O Pi
z dějin české
Piter, rajhmad
82, 1933, s. 3
Předklášteří 2

v podobě medailonků autorů a konečně do poslední části zařadil bibliografii děl benediktinských spisovatelů řazenou dle témat, resp. oborů. Dále uvidíme, že obdobné uspořádání zvolil pro své historické dílo o vzdělanosti v českých zemích Johann Franz Herrmann z Herrmannsdorfu až o mnoho desítek let později, na počátku 19. století.

Z českých a moravských historiků Ziegelbauer snad nejvíce ovlivnil svého o generaci mladšího řádového spolubratra Bonaventuru Pitera (křestním jménem Josef, 1708–1764).³ Piter se poprvé setkal s Ziegelbauerem v době svého působení v klášteře v Polici nad Metují, když zde německý benediktin vyhledával historické prameny pro své bohemistické práce, a na Pitera zapůsobil do té míry, že ten se začal zabývat studiem historie. Stejně jako Ziegelbauer oceňoval obzvláště důležitost listin jakožto historického pramene, takže chtěl vydat diplomatář listin českých benediktinských klášterů, později i klášterů moravských. Z celého plánu nakonec zbyly *Conceptus historiae diplomatico-chronologicae monasteriorum O. S. B. in Bohemia et instrumenta quaedam hunc spectantia* a jedenáctisvazkové *Monasticon Moraviense diplomatico-historico-chronologicum*, které na základě listinného materiálu pojednává o dějinách klášterů na Moravě. Obě díla, která zůstala v rukopise nedokončena, později doplňoval Piterův pomocník a nástupce, rajhradský benediktin Alexius Habrich. Ziegelbauerem zamýšlená sbírka pramenů byla Piterovi vzorem i při záměru vydat prameny k českým dějinám pod názvem *Scriptores rerum Bohemicarum* či *Fontes historiae nostrae*. Z dalších Piterových prací se zřetelím na *historia litteraria* a na Piterův vztah k historické práci M. Ziegelbauera je zajímavý i komentář k Ziegelbauerově *Bibliothèque* nazvaný *Commentarius in Bibliothecam Bohemiae Ziegelbaueri*, dnes, jak se zdá, neznámý. Kromě těchto rukopisů po sobě Piter zanechal mj. soubor životopisů *Series abbatum Břevnoviensium*, *Dissertationes diplomatico-historicae de monasteriis O. S. Benedicti in Bohemia*, *Hussiticae haereseos ortus et progressus*, *Dictionarium Vetero-Bohemicum*, sepsané k snadnějšímu porozumění historickým památkám aj.

³ Studoval na benediktinském gymnáziu v Broumově, r. 1728 vstoupil do benediktinského řádu a přijal řádové jméno Bonaventura; poté studoval filosofii, kanonické právo a teologii na domácím studiu v Břevnově, r. 1733 byl vysvěcen na kněze. Po ukončení studií v r. 1735 se vrátil do Broumova, poté přešel do Police nad Metují. Od r. 1745 vyučoval v Břevnově teologii, následujícího roku se zde stal sekretářem opata Grundtmanna a knihovníkem a archivářem české benediktinské kongregace. V l. 1752–1756 působil ve Vídni jako zástupce českých benediktinů u císařského dvora a papežské nunciatury a později získal titul „c. k. český historiograf“, od r. 1756 byl proboštem rajhradského klášteře. O Piterovi píše zejména: JOSEF HANUŠ, *Počátky kritického dějepytu v Čechách. Několik kapitol z dějin českého obrození*, in: Český časopis historický 15, 1909, s. 284–290; KAREL UHL, *Bonaventura Piter, rajhradský probošt, moravský zemský prelát a český historik*, in: Moravan. Kalendář na rok obyčejný 82, 1933, s. 39–52; JINDRA PAVELKOVÁ, *Bonaventura Josef Pitr*, in: Muzeum Brněnska. Sborník 2009, Předklášteří 2009, s. 45–55, kde je další literatura.

Podobný ediční projekt jako Piter nejen připravil, ale i vydal tiskem Gelasius Dobner a S. Catharina (křestním jménem Job Felix, 1719–1790),⁴ považovaný za zakladatele moderního českého kritického dějepisceví, jenž vyrůstal pod metodologickým vlivem západoevropských dějepisců, na něž se odvolává či byl s nimi ve styku (např. s Augustem Ludwigem Schlözerem). V přátelských vztazích byl s mnoha českými a moravskými osvícenci, z nichž patrně největší vliv měl na něj B. Piter. Pro českou historiografii je Dobner významný především jako autor edice šesti svazků *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bohemorum* (1761–1786) a šestidílné edice pramenů *Monumenta historica Bohemiae nusquam antehac edita* (1764–1785). Dobner původně zamýšlel vydat Ziegelbauerovu *Českou bibliotéku*, o níž se dozvěděl od Ziegelbauerova spolupracovníka Theodora Antona Taulowa von Rosenthal, ale tento záměr nakonec nerealizoval. Poté si předsevzal sepsat vlastní soupis českých učenců působících v Čechách; nakonec tak učinil v oddíle *eruditi* svého německy (a částečně i latinsky) psaného, nedokončeného a nevydaného slovníkového díla *Glossarium historico-topographicum*⁵ o reáliích, topografii, geografii a osobnostech české kulturní historie. Sebral k tomu v rané fázi své vědecké kariéry (zejména v letech 1754–1756) rozsáhlý materiál čítající asi 800 stran. Další oddíly, týkající se významných osobností, měly zahrnout české panovníky a panovnické rody, šlechtice, politické i vojenské osoby a církevní hodnostáře. Dochovaná hesla se vyznačují značnou disproporcí co do rozsahu i textové propracovanosti. Ve slovníku nalezneme jak obsáhlá hesla, např. o panovnících a jiných historických postavách, tak i krátké, někdy jednověťé položky s pouhým udáním pramene. Celý spis je charakteristický značnou torzovitostí, popisností, jednoduchostí zpracování a absencí kritické metody. Materiál Dobner shromažďoval pasivně a informace přebíral i s chybami. Mezi jeho hlavní prameny patřili nejen katoličtí kronikáři a historici – Václav Hájek z Libočan, Bohuslav Balbín,

⁴ Přehled literatury o Dobnerovi viz *LČL*, 1, s. 558–559; *Biografický slovník českých zemí*, XIII, 2010, s. 257.

⁵ Tento název užil pořadatel Dobnerovy pozůstalosti JOSEF VÍTĚZSLAV ŠIMÁK, *Pozůstalost Dobnerova*, in: *Časopis Musea Království českého* 75, 1901, s. 127. Josef Dobrovský na základě Dobnerovy autobiografie dílo nazývá „ein Historisch-Geographisches und Gelehrten-Lexikon von Böhmen“. JOSEPH DOBROWSKY, *Geschichte der Gesellschaft vom Jahre 1791–1795*, in: *Neuere Abhandlungen der k. Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften*, II, Prag 1795, s. I–XXXX, zde s. XIX (v části nazvané *Todesfälle und Biographien*, s. XVII–XXXX, v oddíle věnovaném Dobnerovi). *Glossarium* je uloženo v NA (fond Pozůstalost Dobner), kart. XLVIII/2 (A–Z), s. 385–1456. Literatura o Dobnerově *Glossariu*: ZDENĚK KUDĚLKA, *Glossarium historico-topographicum Gelasia Dobnera*, in: *Časopis Společnosti přátel starožitností* 70, 1962, 13–16; BEDŘICH SLAVÍK, *Od Dobnera k Dobrovskému*, Praha 1975, s. 63–64; JOSEF HAUBELT, *Počátky historiografické práce Gelasia Dobnera. (Příspěvek k dějinám čs. historiografie)*, in: *Československý časopis historický* 22, 1974, s. 703–734; TÝŽ, *Dějepisectví Gelasia Dobnera*, Praha 1979, s. 14–15.

⁶ Karel Rafael U
que illustratum, II,
⁷ Viz kapitulu c

Matěj Benedikt Bolelucký, Jiří Crugerius, Jan Florián Hammerschmidt a Jan Tomáš Vojtěch Berghauer – ale i nekatolíci: Prokop Lupáč z Hlaváčova, Daniel Adam z Veleslavína, Pavel Stránský ze Zapské Stránky. Z podnětu svého učitele, pražského světícího biskupa Antonína Jana Václava Vokouna Dobner práce na slovníku zanechal a přeorientoval se na kritiku pramenů o nejstarších českých dějinách. Opakovaně se však k němu vracel a některé záznamy doplňoval, neboť ve slovníku cituje i poslední svazek svých *Monument* (1785). Dílo zapůjčil i Karlu Raphaelu Ungarovi pro poznámky a doplňky k edici Balbínova spisu *Bohemia docta*.⁶

Na starší, balbínovskou apologetickou vlastivědnou tradici a na díla benediktinských učenců (zvláště M. Ziegelbauera) navázal v 70. a 80. letech 18. století piaristický učenec, Dobnerův žák Mikuláš Adaukt Voigt a S. Germano (1733–1787),⁷ zaujímající přední postavení v české osvícenské vědě tohoto období. Svými díly na poli *historia litteraria* (ale i v oboru numizmatiky, lingvistiky, slavistiky, práva a přírodních věd) posiloval národní sebevědomí proti domácímu německému a centrálnímu rakouskému osvícenství. Jeho apologetické a polemické úsilí bylo motivováno vlasteneckými obavami z nebezpečí germanizace etnicky chápaného českého národa a také z diskreditace jeho kulturního významu a vzdělanosti v očích evropských učenců. Voigtovy plány na systematické podání dějin české literatury naplněny nebyly. Zanechal k nim však rozsáhlé přípravné práce. Kromě řady studií v dobových literárních časopisech a několika menších kulturněhistoricky zaměřených děl vyšly tiskem dva zásadní spisy z oboru *historia litteraria*. Prvním z nich je latinský (a v překladu Ignáce Borna a Františka Martina Pelcla současně německý) bio-bibliografický slovník *Effigies virorum eruditorum / Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler* (1773–1775), který představoval slovem i obrazem naše nejvýznamnější učence, umělce a mecenáše. Ve druhé práci, v autorském časopise či spíše sborníku *Acta litteraria Bohemicae et Moraviae* (1775–1783), uváděl v recenzích nebo anotacích ve známost tematicky i žánrově pestrá škála tištěných i rukopisných děl spojených s českými zeměmi od 14. do 18. století. V obsáhlejších předmluvách k nim Voigt podal nástin historického vývoje české literatury a kultury od nejstarších dob po současnost s poukazováním na jejich vyspělost ve srovnání s ostatními zeměmi a s apelem orientovaným k české šlechtě jako nositelce kulturního významu národa, jež měla v této činnosti pokračovat. Patnáct svazků výpisků a několik menších děl (včetně třetího svazku *Akt*) zůstalo v pozůstalosti. Dnes

⁶ Karel Rafael Ungar v předmluvě k *Bobuslai Balbini e S. I. Bohemia docta, opus posthumum editum notisque illustratum*, II, (edd.) RAPHAEL UNGAR, Pragae 1778. Úplný název viz Seznam literatury do r. 1850.

⁷ Viz kapitulu o něm v této publikaci.

jsou známy pouze ze dvou kratších rukopisných fragmentů z tzv. Cerroniho sbírky. Voigtovo pojetí *historia litteraria* bylo stále teritoriální, zahrnovalo jak díla česká, tak i latinská, německá a hebrejská.

Voigtovým vrstevníkem a řádovým spolubratrem byl Leopold Schwamberger a S. Wenceslao (1733–1782),⁸ který rovněž patřil do dobové komunity vzdělanců a bývá právem zmiňován i v souvislosti s kriticky smýšlejícími historiky soustředěnými kolem G. Dobnera.⁹ V odborné literatuře zabývající se tématem *historia litteraria* bývá tento učený piarista uváděn jako určitý spojovací článek mezi Balbínem a pozdějšími historiky vzdělanosti, a to zejména pokud jde o model bio-bibliografických přehledů autorů a jejich děl. Důvodem je Schwambergerův latinský bio-bibliografický slovník, později nazvaný *Lexicon eruditorum Bohemiae et Moraviae*. Schwambergerův *Lexicon* nebyl nikdy vydán tiskem, dochoval se však ve třech rukopisných exemplářích, z nichž jeden pořídil neznámý opisovač a doplňoval Josef Dobrovský, druhý exemplář opsal strahovský knihovník Adam Václav Urban a třetí Bohumír Jan Dlačač.¹⁰ Slovník se stal cenným pramenem např. pro práce Johanna Petera Cerroniho, mezi jehož prameny má dosti specifické postavení, a to nejen frekvencí odkazů, ale i Cerroniho přístupem ke Schwambergerovu textu.

Schwamberger se stal jak v komunitě soudobých vzdělanců, tak i ve společenství řádových spolubratří osobností povýtce respektovanou: Svědčí o tom mj. uznání jeho mladšího spolužáka z benešovského učiliště Jaroslava Schallera, ale také Schwambergerova charakteristika z pera maďarského piaristického historika Alexia Horányiho (1736–1809), jenž zmínil Schwambergera v II. díle svého kompendia *Scriptores Piarum Scholarum liberaliumque artium magistri*.¹¹

Dalším, již čtvrtým příslušníkem řádu zbožných škol, kterého v našem přehledu zmíníme, je právě vzpomenuť Jaroslav Schaller a S. Josepho (křestním jménem Josef František, 1738–1809).¹² Do řádu vstoupil během svých studií

⁸ Viz kapitolu o něm v této publikaci.

⁹ VÁCLAV BARTŮŠEK, *P. Leopold Schwamberger a S. Wenceslao, významný historik a knihovník z řádu piaristů, někdejší student gymnázia piaristů v Benešově*, in: *Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka*, II, (vyd.) JIŘÍ MIKULEC – MILOSLAV POLÍVKA, Praha 2007, s. 552–554.

¹⁰ Pro popis a porovnání jednotlivých dochovaných exemplářů Schwambergerova *Lexiconu* viz JOSEF HEJNIC, *Schwambergerův Lexicon eruditorum, Josef Dobrovský, Adam V. Urban a Bohumír J. Dlačač*, in: Strahovská knihovna. Sborník Památníku národního písemnictví 10, 1975, s. 83–99.

¹¹ ALEXIUS HORÁNYI, *Scriptores Piarum Scholarum liberaliumque artium magistri*, II, Budae 1809, s. 659. Dostupné též na: <http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/goToPage/bsb10733106.html?pageNo=769> – přístup 19. 5. 2015.

¹² Topografie Čech byla spolu s krátkým životopisem Schallera a bibliografií prací o něm zpřístupněna elektronicky studenty historie Liberecké univerzity, viz <http://katedry.fp.tul.cz/khi/schaller/index.html> – přístup 12. 10. 2014. Srov. i heslo Lenky Kusákové, *LČL*, 4/I, Praha 2008, s. 100–101. O písemné pozůstalosti se nám nepodařilo zjistit žádné informace; už JIŘÍ ŠPĚT, *Příspěvek k životopisu*

na piaristickém gymnáziu v Benešově, vystudoval teologii a učil na několika řádových školách. S krátkým přerušením pak působil od roku 1766 do smrti jako vychovatel u Františka Antonína Nostice, kde se v prostředí bohaté nostické knihovny setkával s J. Dobrovským a F. M. Pelclem. Dále se odborně stýkal s B. J. Dlabačem, G. Dobnerem, M. A. Voigtem, stal se členem vědeckých společností v Berlíně, Halle a Jeně. Od necelých čtyřiceti let shromažďoval podklady pro svoji stěžejní práci *Topographie des Königreiches Böhmen*, I–XVI (1785–1791); na ni navázal čtyřsvazkovým *Beschreibung der Hauptstadt Prag* (1794–1797). Do rozpravy o konceptu *historia litteraria* pak Schaller patří spíše kvůli bio-bibliografické příručce *Kurze Lebensbeschreibungen jener verstorbenen Gelehrten Männer aus dem Orden der Frommen Schulen, die sich durch ihr Talent und besondere Verdienste um die Litteratur und Wissenschaften von der Errichtung dieses Institutes bis auf gegenwärtige Zeiten vorzüglich ausgezeichnet haben* (1799), obsahující medailony věnované 136 osobnostem působícím nejen v českých zemích, ale také v Haliči, v německých zemích nebo na území dnešní Itálie. Nechybí ani heslo o zakladateli řádu sv. Josefu Kalasanském. Podnět k jejich napsání mohl vzejít z generalátu piaristického řádu v Římě nebo z jiných provincií. Dále je Schaller autorem *Kurzgefasste Geschichte der kais. kon. Bücherzensur* (1796); *Neu gefertigtes Catastrum des Königreichs Böhmen* (1802); *Gedanken über die Ordensverfassung der Piaristen und ihre Lehrart* (1805) aj.

Doposud byli v tomto přehledu historiků vzdělanosti uvedeni vesměs příslušníci řeholních řádů. Jeden z prvních světských učenců, které je třeba zmínit v souvislosti s tématem *historia litteraria*, je již vzpomenutý Voigtův a Bornův spolupracovník na *Effgies*, resp. *Abbildungen*, František Martin Pelcl (1734 až 1801).¹³ Z jeho prací na poli *historia litteraria* stojí na prvním místě právě jeho autorský podíl na *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler* (1773–1782). Dalším jeho počinem jsou *Böhmische, mährische und schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten von Anfang der Gesellschaft bis auf gegenwärtige Zeit* (1786), spis věnovaný osobnostem jezuitského řádu, zrušeného teprve několik let předtím roku 1773. V rukopise zůstala Pelclova bibliografická práce *Böhmische Bibliothek oder Verzeichniss aller in böhmischer Sprache gedruckten Bücher von den ersten Werken bis zum Jahre 1798*, nezvěstná jsou jeho *Analecta*, známá pouze v podobě Cerroniho výtahu.¹⁴

Jaroslava Schallera, in: Časopis Společnosti přátel starožitností 64, 1956, s. 214–218 marně hledal její fragment, jež popsal ještě v roce 1901 Josef Vítězslav Šimák v souvislosti s pozůstalostí Gelasia Dobnera (JOSEF VÍTEZSLAV ŠIMÁK, *Pozůstalost Dobnerova*, s. 136).

¹³ Viz kapitolu o něm v této publikaci.

¹⁴ MZA, G 11, č. 717.

V neposlední řadě s *historia litteraria* souvisí i další Pelcovy práce, např. jeho *Commercium litterarium virorum eruditorum Bohemiae*¹⁵ nebo *Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen* (1789–1790). Kromě vlastních Pelcových prací je třeba zmínit také jeho výpomoc při opatrování materiálu jiným encyklopedistům, kromě Cerroniho také např. Johannu Georgu Meuselovi.

Přesuňme nyní pozornost od učenců působících především v Čechách ke vzdělancům moravským. První z nich byl Josef Vratislav Monse (1733–1793), absolvent¹⁶ jezuitského gymnázia v Telči, filosofie na pražské univerzitě a práv ve Vídni, kde je studoval u Karla Antona Martiniho, Paula Josepha Rieggera a Josepha Sonnenfelse (roku 1762 doktorát). Od roku 1764 vykonával právnickou praxi v Olomouci, roku 1767 se stal tamže univerzitním učitelem státního, později i přirozeného práva, po zrušení jezuitského řádu též práva církevního. Vykonával řadu akademických funkcí (přisídící studijní a cenzurní komise v Olomouci, prefekt knihovny pro světské obory). Po přemístění univerzity do Brna (1780) se s rodinou tamže i přestěhoval, byl jmenován jejím rektorem a rovněž byl povýšen do šlechtického stavu. V Brně navázal kontakty s Cerronim a Habrichem a patrně jejich prostřednictvím i s Dobnerem, Dobrovským, Pelclem, Ungarem a Františkem Pubičkou, r. 1785 se stal členem Královské české společnosti nauk. Jako císaři oddaný pedagog a loajální představený byl činný při opětovném přemístění univerzity do Olomouce o dva roky později a její transformaci na lyceum, nato krátkodobě vyučoval moravské právo. V souvislosti se svým celoživotním odborným zájmem o právní dějiny se rovněž zabýval církevní, politickou a kulturní historií Moravy. Vycházel přitom z kritického studia rukopisného materiálu předchozích historiků, který edičně zpřístupňoval a komentoval (např. základ díla *Suppeditata ad historiam litterariam Moraviae* z roku 1777 tvoří edice fragmentů rukopisného díla Jana Jiřího Ignáce Středovského). Nejvýznamnější Monseovo dílo z oboru *historia litteraria* jsou *Infulae doctae Moraviae* (1779), medailonky učených moravských biskupů od sv. Cyrila a Metoděje po györského biskupa Adolpha Grolla; v tomto případě využil materiálů B. Balbína (*Bohemia docta*), Ignaze de Lucy (*Das gelehrte Oesterreich*), F. M. Pelcla a M. A. Voigta (*Effigies, resp. Abbildungen*) a M. Ziegelbauera (*Infulae doctae in Germania a Olomucium sacrum*, z něhož otiskl úvod). V příloze rovněž přetiskl rozsáhlý životopis M. Ziegelbauera (*Elogium historicum*), který převzal od O. Legiponta. Monseův zájem o moravskou historii se taktéž projevil vydáním latinských dopisů Karla staršího ze Žerotína, o němž připravoval i biografii, kterou již nestačil dokončit. Další práce věnoval

¹⁵ NK ČR, sign. XIX A 3.

¹⁶ O Monseovi zejména JIŘÍ FIALA – MARTINA NOVÁKOVÁ, *Moravský osvícenec J. V. Monse (1733–1793)*, Olomouc 2003; další literaturu viz zde a heslo Lenky Kusákové, *LČL* 3/1, s. 314–316.

právním dějinám (včetně práva městského) a politickým a církevním dějinám Moravy. Do češtiny přeložil lidovýchovné spisy z němčiny a francouzštiny, jako jeden z prvních se zajímal rovněž o „lidovou“ poezii. Monseho vydavatelskou účast na vydávání časopisu *Mährisches Magazin* nelze zcela jistě prokázat.

S předními vzdělanci doby, mimo jiné s Pelclem, Monsem, Dobrovským i Cerronim¹⁷ vedl hojnou korespondenci i benediktn Alexius Habrich¹⁸ (vlastním jménem František Jan, 1736–1794), důležitý spolupracovník B. Pitera, pro něhož opisoval řadu pramenů. K publikování dovedl edici moravských diplomatických a právních památek *Jura primaeva Moraviae* (1781).¹⁹ Sepsal četná historická pojednání o Moravě, z oboru církevních dějin zejména o rajhradském klášteře, jež zůstala v rukopise. Mezi nimi najdeme i *Verzeichnis einiger Gelehrten und Schriftsteller, welche in Stifte Raigern gelebt haben*,²⁰ spis významný pro dějiny vzdělanosti, neboť v něm Habrich shromáždil jména všech vědců a učenců, kteří kdy v rajhradském klášteře pobývali. Pro *historia litteraria* jsou dále důležité Habrichovy příspěvky k Pelclovým *Abbildungen*.²¹ Poskytl totiž Pelcovi hojnost materiálu k medailonům B. Pitera, O. Legiponta a Jana z Holešova.²² Svěbytnou částí *historia litteraria* jsou dějiny knihoven,

¹⁷ Dopisy se dochovaly v devíti svazcích archivu rajhradského klášteře, MZA, E 6, oddíl B.19.03 (Habrichova korespondence). Další dopisy se zchovaly v Cerronihov sbírce, MZA, G 12, Cerr. II, č. 83, položka č. 10 (9 folií). Mimoto je v Cerronihov sbírce ještě Habrichův autograf (opis dopisu krále Jiřího z Poděbrad), Cerr. II, č. 251, f. 233 a fragment Habrichova dopisu Monsemu, Cerr. II, č. 261, p. 155.

¹⁸ Habrich ve dvaceti letech, po absolvování filosofických studií v Brně a v Olomouci, vstoupil v rajhradském klášteře do benediktinského řádu, kde po vykonání noviciátu složil r. 1758 mnišské sliby. V r. 1763 byl vysvěcen na kněze, od r. 1764 měl na starosti hospodářské záležitosti rajhradského klášteře, v l. 1766–1770 byl také ředitelem kúru. V r. 1775 byl jmenován převorem klášteře. Velké úsilí věnoval pořádání rajhradské knihovny a archivu. Stal se členem Soukromé učené společnosti. O Habrichovi zejména JINDRA PAVELKOVÁ, *Alexius Habrich, nejen knihovnik*, in: *Muzeum Brněnska. Sborník 2007, Předklášteří 2007*, s. 86–96; Táž, *Nejstarší soupisy rukopisů knihovny Benediktinského opatství Rajhrad z pera A. Habricha a jejich srovnání s dnešním stavem*, in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 16. odborné konference Olomouc, 13.–14. listopadu 2006*, (vyd.) ROSTISLAV KRUŠINSKÝ, Brno 2008, s. 161–171. Starší pojednání o Habrichovi viz MAURUS KINTER, *Vitae monachorum qui ab anno 1613 in monasterio O.S.B. Raigradensi in Moravia professi in Domino obierunt. Cum 3 appendicibus*, Brno 1908, s. 55–59.

¹⁹ Spis vysoce oceňuje František Faustín Procházka v předmluvě svého díla věnovaného dějinám vzdělanosti (*De saecularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius*, Pragae 1782).

²⁰ MZA, E 6, sign. F a 14.

²¹ O Habrichově spolupráci na *Abbildungen* píše stručně JOSEF JOHANIDES, *František Martin Pelcl*, Praha 1981, s. 96.

²² Medailony vyšly ve 4. svazku Pelclových *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrter und Künstler, nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken*, Prag 1782. Pelcovo poděkování Habrichovi viz *tamtéž, Vorrede*, f. a2r. Spolupráci mezi Pelclem a Habrichem na zmíněných heslech lze doložit ze vzájemné korespondence, jejíž regesta otiskl JOSEF JOHANIDES, *František Martin Pelcl (1734–1801). Život a dílo. Soupis základních pramenů a literatury*, Rychnov nad Kněžnou 1981, srov. zejména s. 52–55, 62, 63, 70. Habrichovou rukou vypracovaný životopis Olivera Legiponta se zchoval také v archivu rajhradského klášteře, sign. C. d. 7, srov. MAURUS KINTER, *Vitae monachorum*, s. 56. Bohužel

k nimž Habrich přispěl několika dochovalými pojednáními,²³ především však svým spisem *Anmerkungen zur Geschichte der Raigener Bibliothek*²⁴ a prací o zakladatelích knihoven na Moravě se zvláštním zřetelem ke svatojakubské knihovně v Brně.²⁵

K *historia litteraria* společně přispěla i dvojice moravských piaristů František Moravec a S. Antonio (křestním jménem Adolf, 1734–1814) a rektor kroměřížské koleje Adolf Pilař a S. Floro (křestním jménem Kašpar, 1742–1795).²⁶ Společně napsali trojdílné dějiny Moravy,²⁷ které podaly v Dobnerově osvícenském duchu první úplný výklad o dějinách Moravy od nejstarších dob do roku 1787. Na konec každého dílu autoři připojili také stručný přehled historie vzdělanosti (*litterarum studia*) na Moravě. Svůj výklad o *historia litteraria* počínají od 14. století vznikem nejstarších škol, počátkem knihtisku a přinášejí stručné bio-bibliografické informace o vzdělancích, kteří pocházeli z Moravy, anebo na ní působili od 15. do 18. století. Tato část nabývá na délce zejména v posledním svazku, pojednávajícím o vzdělanosti v 17. a 18. století (51 s.), kde autoři píší o rozvoji humanitních studií na školách a na olomoucké univerzitě. Toto období oba historici rozdělují na tři epochy (*eruditorum epochae*). První zahrnuje učené katolíky i nekatolíky od vlády Ferdinanda I. po panování Ferdinanda II. a jeho patent o vyhnání nekatolíků z Moravy. Druhá epocha pojednává o významných domácích učencích (spisovatelích i umělcích) i exulantech až po založení Tereziánské akademie a třetí část je dovedena

na uvedené signatuře se dnes toto dílko nenachází, proto nebylo možno ověřit případnou míru podobnosti textu s portrétem vydaným v *Abbildungen*.

²³ Např. *De origine Bibliothecae ad S. Jacobum Brunae asservatae* (MZA, E 6, sign. H F 22) nebo spis *Consignatio librorum tam manuscriptorum quam impressorum in Registratura Regiae Civitatis Brunensis* o knihovně brněnské městské registratury (MZA, E 6, sign. H F 24).

²⁴ MZA, E 6, sign. F a 20.

²⁵ *Antiquarum bibliothecarum in Moravia cultores et fundatores* (sign. H. m. 4., stov. MAURUS KINTER, *Vitae monachorum*, s. 59, signatura bohužel neodpovídá dnešnímu stavu fondu E 6).

²⁶ Moravec vstoupil do řádu r. 1750, dva roky nato složil sliby a poté učil biblickému studiu v Mikulově a Kroměříži, kde rovněž působil v l. 1792–1807 jako učitel biblické hermeneutiky a orientálních jazyků a dále jako archivář a knihovník arcibiskupské knihovny, jejíž katalog pořídil. Také jeho mladší spolubratr Pilař vstoupil do řádu v 16 letech, později působil jako učitel filosofie, teologie a církevního práva. Byl rektorem kroměřížské koleje a poslední roky života stál v čele piaristické rezidence v Kyjově, kde také zemřel. MILAN M. BUBEN, *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*, III/3, Praha 2008, s. 164, jejich občanská jména uvádí v podobách Josef Moravec a Kašpar Pilař. Literatura o jejich životě a díle: *BCBT*, s. v. Adolphus a Sancto Floro – OPiar a s. v. Franciscus a Sancto Antonio – OPiar; *ČSBA*, s. v. Moravec, František Adolf a s. v. Pilař, Adolf a S. Floro – zde jsou odkazy na další literaturu v podobě základních slovníkových příruček.

²⁷ ADOLPHUS PILARZ A S. FLORO – FRANCISCUS MORAVETZ A S. ANTONIO, *Moraviae historia politica et ecclesiastica cum notis et animadversionibus criticis probatorum auctorum*, Brunae 1785–1787. Dílo bylo věnováno olomouckému arcibiskupovi Antonínu Theodorovi Colloredo Waldsee. Některá slovníková díla (např. *RSN*, *Wurzbach*) uvádějí, že autorem dějin byl Moravec, kdežto Pilař pouze přehlédl a upravil stylistiku latinského textu a postaral se o tisk celého díla.

k obd.
B. Bal
Procha
záměre
uváděr
logicky
zejmén
toria ec
Pon
lava na
sování
přehled
svědčuji
rukopis.
763/1–2
mus I. A
jej však
vatelů Č
jiných ko
Annalect
sbírce:²⁹
jež jsou s
Sbírce Fra
že neznán
nemýlí, z
a S. There
v Čechách

²⁸ Ani jeho
jeho narození
do řádu bosýc
a archivářem a
dy. Nakonec s
sepsal ve dvou
knihovně v Pr
disc[a]l[ceatoru
situs. *Studio et*
pravděpodobn
o něm podal F
české akademie
čerpal *Český slo*
²⁹ MZA, G 1:
tores Bohemiae.

k období vlády Josefa II. a končí rokem 1787. Opírá se zejména o J. Crugeria, B. Balbína a o reprezentativní díla na poli *historia litteraria* M. A. Voigta, F. F. Procházky, J. Dobrovského, J. V. Monseho, F. M. Pelcla aj. Ve shodě s jejich záměrem jsou vynecháni cizinci, kteří na Moravě vydali své spisy. Nejprve jsou uváděni zemřelí učenci spolu s jejich díly a roky vydání, seřazenými chronologicky, pak osoby žijící, nejprve urození, potom ostatní. Církevní vzdělance, zejména olomoucké biskupy, uvádějí také v následujícím oddíle nazvaném *Historia ecclesiastica*.

Poněkud zahalena tajemstvím je účast bosého augustiniána z kláštera sv. Václava na Zderaze na Novém Městě pražském Candida a S. Theresia na sepsání *historia litteraria*.²⁸ Nejisté především zůstává, zda i Candidus sepsal přehled, přesněji řečeno slovník vzdělců a spisovatelů Čech, jak tomu nasvědčují nadpisy psané v 19. století archivářem MZA v Brně na obálkách dvou rukopisných konvolutů ze Sbírký rukopisů Františkova muzea, G 11, sign. 763/1–2, kde je uvedena atribuce rukopisu: *C. Dörflmayer, Bohemia docta. Tomus I. A–M, resp. Tomus II. N–Z*. Rukopis původně patřil Cerronimu, který jej však mezi svými prameny neuvádí. Jde o abecedně řazený slovník spisovatelů Čech, jenž je psán dvojí rukou. Tytéž dvě ruce se podílely na sepsání jiných konvolutů hesel o českých vzdělcích, které jsou dochovány pod názvy *Annalecta ad Bohemiam doctam* a *Analecta ad Scriptores Bohemiae* v Cerronihovské sbírce.²⁹ Tyto konvoluty tvoří rovněž hesla o učencích působících v Čechách, jež jsou strukturována stejným způsobem jako uvedené rukopisné svazky ve Sbírci Františkova muzea. Candidovo autorství slovníku nelze potvrdit, protože neznáme žádný jeho autograf. Pokud se však nadpis rukopisu G 11, č. 763 nemýlí, znamená to pro nás novou a pozoruhodnou skutečnost, že i Candidus a S. Theresia patří do řady učenců, kteří se pokusili sestavit slovník vzdělců v Čechách.

²⁸ Ani jeho životní osudy historici dosud příliš neobjasnili. Narodil se v Jindřichově Hradci (rok jeho narození ani křestní jméno zatím neznáme), rodným jménem Dörflmayer; nevíme, kdy vstoupil do řádu bosých augustiniánů, ani kdy přišel do kláštera na Zderaze. V r. 1770 se zde stal bibliotékářem a archivářem a pracoval na novém uspořádání a katalogizaci tamní knihovny bohaté na historické fondy. Nakonec sestavil nový knihovní katalog, rozdělený podle vědních disciplín, který však v r. 1776 sepsal ve dvou svazcích jeho zderazský spolubratr Innocentius a S. Fabiano. Dnes uložený v Národní knihovně v Praze pod sign. IX J 3a,b (*Catalogus bibliothecae conventus S^o. Wenceslai Erem[itarum] disc[al]ceatorum S. P. Augustini Neo-Pragae. Secundum classes et materias scientiarum ac artium dispositus. Studio et labore P. Candidi a S. Theresia. Scriptus vero a P. Innocentio a S. Fabiano*). Candidus pravděpodobně sepsal i seznam klášterních rukopisů. Rok jeho úmrtí není znám. Nejvíce informací o něm podal FRANTIŠEK TADRA, *Z literární činnosti v klášteře bosáků u sv. Václava v Praze*, in: *Věstník české akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 15, 1906, s. 383–384. Odtud čerpal *Český slovník bobovědný*, III, s. 583, s. v. Dörflmayer.

²⁹ MZA, G 12, sign. Cerr. I, č. 7 (*Annalecta ad Bohemiam doctam. Tomus III.*) a 8 (*Analecta ad Scriptores Bohemiae. Tomus IV.*).

Candidus připravil r 1777 vydání rukopisu Balbínovy *Bohemia docta*, který byl v té době chován ve zderazském klášteře.³⁰ O prvenství a kvalitu své edice vedl spor s premonstrátem Karlem Raphaelem Ungarem (1744–1807),³¹ který v letech 1776–1780 pořídil současně vlastní vydání *Bohemia docta* a Candidovu edici ostře zkritizoval. Candida se tehdy zastal mladý Josef Dobrovský, jenž naopak podrobil kritice vydání Ungarovo. Odhlédneme-li od těchto sporů, byl editorský počín obou vydavatelů důležitý pro to, aby se tento Balbínův iniciátorský příspěvek k dějinám vzdělanosti v Čechách dostal do širšího povědomí českých i zahraničních vzdělanců, a rovněž pro hlubší poznání dějin naší vzdělanosti.

Ungar se dále zapsal do dějin české vzdělanosti zejména jako ředitel Univerzitní (dnes Národní) knihovny v Praze, kterou vedl od 1780 až do své smrti. Záslužné je především vybudování oddělení česky psané literatury nazvané *Bibliotheca nationalis*, kde shromáždil přes 2000 svazků. Svou pozornost věnoval také vydávání starších vzácných literárních památek. Nutno vzpomenout též jeho zapojení do činnosti *České společnosti nauk* (později Královské české společnosti nauk), na níž se podílel od začátku nejen organizačně, ale i odborně, sepsáním několika studií. Aktivně se rovněž účastnil činnosti pražských svobodných zednářů.

Mezi osobnosti spjaté s *historia litteraria* osvícenské doby patří také František Faustin Procházka (1749–1809),³² po odborné stránce významně ovlivňovaný starším řádovým spolubratrem Václavem Fortunátem Durychem, s nímž se věnoval biblickým studiím, která vyvrcholila vydáním nového českého překladu celé Bible, podle zadavatelky Marie Terezie zvaného též „bible císařská“.

Oboru *historia litteraria* přispěl Procházka především vypsáním dějin vzdělanosti a kultury své vlasti v díle *De saecularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia factis commentarius* (poprvé vyšlo v r. 1782). Publikace vzbudila v odborných kruzích značný ohlas. Výrazným rysem Procházkovy odbornosti bylo vášnivé zaujetí pro klasickou latinu, proto nepřekvapuje, že i své další publikace věnoval především humanistické latinské poezii. Zaměřil se na přední osobnosti humanismu 15. a 16. století v českých zemích. V roce 1783 vyšla v *Acta litteraria Bohemiae et Moraviae* jeho stať *De litterarum Latinarum in Bohemia et Moravia restitutoribus commentatio*³³ a krátce vydával odborný časopis podobného zaměření *Miscellaneen der böhmischen und mährischen Literatur* (1784–1785).

³⁰ *Bobuslai Balbini [...] Bohemia docta, [...], Tractatus I^{mus}*, (edd.) P. CANDIDUS A S. THERESIA, Pragae 1777; *Bobuslai Balbini [...] Bohemiae doctae tractatus II^{us}*, (edd.) P. CANDIDUS A S. THERESIA, Pragae Veteris 1777. Úplné názvy viz Seznam literatury do r. 1850. O jeho sporu s Ungarem kapitoly o B. Balbínovi a K. R. Ungarovi v této publikaci.

³¹ Viz kapitolu o něm v této publikaci.

³² Viz kapitolu o něm v této publikaci.

³³ In: ADAUCTVS VOIGT, *Acta litteraria Bohemiae et Moraviae*, II, 1783, s. 293–404.

Stejně j
bylo Tovar
Šeršník (1
spisovatelů
plňky slovi
Nejvýznam
Schriftstelle
lony 109 o
jednání De
učenců spja
uplatňuje v
z nejružnějš
disko. Nede

Po celý ž
Joseph Ant
a působil jak
torem. Po z
rentem pro
se zde šzil s
Freiburské u
16. století a
ria litteraria
vyučoval a p
také vydáván
tik von Böhm
a *Lieferungen*
a mnoha jeho
kých dějin př
spěvky statisti

V souvislo
liána Václava S
průkopnická. Z
Literatur (178

³⁴ Viz kapitolu o

³⁵ Viz DIETER M
manismus, in: *Zwis*
(Hrsg.) ACHIM AU

³⁶ Podrobnější ro
Josefa Antonina Rie

³⁷ Viz kapitolu o

Stejně jako Balbín byl členem jezuitského řádu (avšak pouze několik let, než bylo Tovaryšstvo v habsburské monarchii zrušeno) těšínský učenec Leopold Jan Šeršník (1747–1814).³⁴ Jako mladý jezuita sepsal řadu latinských medailonků spisovatelů České provincie Tovaryšstva Ježíšova, které měly sloužit jako doplňky slovníku spisovatelů celého řádu *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Nejvýznamnějším Šeršníkovým dílem je encyklopedie Těšínska *Nachrichten von Schriftstellern und Künstlern [...]* (1810), obsahující bio-bibliografické medailony 109 osobností. Druhou, menší prací v oboru *historia litteraria* je jeho pojednání *De Doctis Reginae-Hradecensibus commentarius* (1775) s medailony 26 učenců spjatých s královéhradeckým krajem. V obou encyklopediích Šeršník uplatňuje velmi široké pojetí učenosti, protože do svých prací zařadil osobnosti z nejrůznějších oborů působnosti, bez ohledu na jazykové nebo konfesijní hledisko. Nedokončená zůstala jeho práce o učencích celých Čech.

Po celý život jevil zájem o historii a literaturu právník a všestranný učenec Joseph Anton Riegger (1742–1795). Ten vystudoval ve Vídni filosofii a práva a působil jako profesor práva ve Vídni a ve Freiburgu, kde byl 1772–1774 rektorem. Po zrušení jezuitského řádu se stal správcem majetku a studijním referentem pro Přední Rakousy. Do Prahy přišel teprve v roce 1778, avšak rychle se zde sžil s místní zemsky patriotickou společností. Již při svém působení na Freiburské univerzitě se věnoval bádání o místních humanistických autorech 16. století a ve výuce se odvolával mimo jiné i na protestantské autory *historia litteraria* včetně Nicolause Hieronyma Gundlinga.³⁵ V Praze Riegger opět vyučoval a působil jako úředník a správce cenzorního úřadu. Věnoval se však také vydávání a redigování občasníků *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen, Archiv der Geschichte und Statistik, insbesondere von Böhmen* a *Lieferungen für Böhmen von Böhmen*. Ty obsahovaly příspěvky Rieggerovy a mnoha jeho dalších spolupracovníků v širokém tematickém rozpětí od českých dějin přes literární témata včetně recenzí současné literatury až po příspěvky statistické a články věnované topografii či hospodářství.³⁶

V souvislosti s konceptem *historia litteraria* je třeba zmínit rovněž Maximiliána Václava Schimka a S. Eleonora (1748–1798).³⁷ Většinu jeho děl lze označit za průkopnická. Zdiskreditoval se však prací *Handbuch für einen Lehrer der böhmischen Literatur* (1785), kterou sestavil z přípravných materiálů Josefa Valentina Zlo-

³⁴ Viz kapitolu o něm v této publikaci.

³⁵ Viz DIETER MERTENS, *Joseph Anton Riegger (1742–1795) als Erforscher des Oberrheinischen Humanismus*, in: *Zwischen Josephinismus und Frühliberalismus. Literarisches Leben in Südbaden um 1800*, (Hrsg.) ACHIM AURNHAMMER, Freiburg im Breisgau 2002, s. 613–638, zde s. 625, pozn. 44.

³⁶ Podrobnější rozbor občasníků viz PAVEL BĚLINA, *K počátkům statistiky v českých zemích. (Působení Josefa Antonína Rieggera v Čechách)*, in: *Československý časopis historický* 25, 1977, s. 63–86.

³⁷ Viz kapitolu o něm v této publikaci.

bického, jež si od něj nechal poslat k nahlédnutí, a z excerpt z práce Johanna Friedricha Miega *Ueber das Studium der Sprache, besonders der Muttersprache* (1782). Představuje však důležitý metodologický, literárněhistorický a bibliografický pramen k dějinám bohemistických studií ještě před stěžejními díly Josefa Dobrovského, který na rozdíl od prací některých jeho současníků vyšel tiskem a ve své době sehrál výraznou úlohu v obratu k jazykově, resp. etnicky vymezené (literární) tradici. Avšak Schimkovo plagiátorství a porušení autor-ské etiky jej postavilo na okraj vědeckého světa a znemožnilo mu další slavistické bádání. V dalších letech se proto Schimek věnoval historii (*Politische Geschichte des Königreichs Bosnien und Rama, vom Jahre 867 bis 1741*, 1787) a kartografii (např. *Oesterreichisch-Russisch-Türkischer Kriegs-atlas*, 1788).

Za jednoho z předních moravských osvícenců byl považován učitel českého jazyka a literatury na Ferdinandsko-Teuffenbašské rytířské akademii v Olomouci, od r. 1785 univerzitní knihovník Jan Nepomuk Alois Hanke z Han-kenštejna (1751–1806), člen několika vědeckých společností, svazu iluminátů a brněnské svobodozednářské lóže.³⁸ Je autorem řady odborných prací, např. popisu Moravy *Bibliothek der Mährischen Staatskunde* (1786), posmrtně vyšel jeho překlad *Religion und Sitten der heutigen Muhametaner* (1830). V kontextu *historia litteraria* jsou zajímavé jeho *Úvahy o nutnosti, užitečnosti a přednostech bohemistické katedry ve Vídni* (1776), vydané v přepracované podobě jako *Empfehlung der böhmischen Sprache, und Litteratur, nebst einem Versuch über die leichteste und nützlichste Lehrart der beiden Gegenstände* (1782), kde zdůrazňuje mnohostrannou užitečnost historie vzdělanosti.

Knihovníkem byl i všestranně nadaný strahovský premonstrát Bohumír Jan Dlabáč (1758–1820).³⁹ Studoval u Ignáce Cornovy, Franze Expedita Schönfelda, na univerzitě u S. Vydry, do noviciátu vstoupil 1778, po studiích v Norbertinu a generálním semináři byl r. 1785 vysvěcen na kněze. Na Strahově byl nejprve od r. 1780 pomocníkem knihovníka, poté se r. 1801 stal ředitelem knihovny, jímž zůstal až do smrti; kromě toho byl správcem chrámové hudby (1788–1807), archivářem (1805–1810) a analistou kanonie. Tehdy již byl řádným členem Královské české společnosti nauk (od 1796), v letech 1813–1818 byl jejím direktorem. Udržoval kontakty s intelektuály obdobných zájmů v Praze (J. Dobrovský, F. M. Pelcl, F. F. Procházka, J. A. Riegger, J. Schaller, K. R. Ungar, Jan Nepomuk Josef Rulík), v Čechách (Johann Ferdinand Opiz), na

³⁸ Viz kapitolu o něm v této publikaci.

³⁹ O jeho životě a díle srov. nekrolog MAXIMILIANA MILLAUERA, in: *Abhandlungen der Königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*, 7, 1822, s. 17–42, pro další literaturu viz hesla Josefa Hanzala – Mojmíra Otruby, *LČL*, 1, Praha 1985, s. 550–553 a Zbyňka Sedláčka, *Biografický slovník českých zemí*, XIII, 2010, s. 240–241.

Moravě (J. Dobrovský, F. M. Pelcl, F. F. Procházka, J. A. Riegger, J. Schaller, K. R. Ungar, Jan Nepomuk Josef Rulík), v Čechách (Johann Ferdinand Opiz), na Moravě (Johann Ferdinand Opiz), v Durych, umělecky monarch Dlabáč, ním, dod historisch Schlesien einiger Pr. Lobelius a biografii s historici poezii a p Dlabáč ze svých r co největš. tomný v z až po Cern byl jednou 18. a na po přibývající nevydali ti To je i p ti, kněze J tisků, z nich informace

⁴⁰ Knihovna
⁴¹ Během stu pil bez úřední tivy, opustil Sl kněze. V r. 176 voršilek. Po zri VOLE, *Sběratel Zpráva o pozísi století* (= Literá Soupis osobní Josef Bartsch (L. věnoval Bartsch scientiarum et a

⁴² Jeho pozna einer Beschreibu

Moravě (J. P. Cerroni, Josef Herman Agapit Gallaš), v Sasku (Georg Emanuel Opiz), v Lužici (Karl Gottlob Anton), v Uhrách (Jiří Ribay), ve Vídni (V. F. Durych, Michael Denis, Johann Christian Engel, J. V. Zlobický). Jako sběratel uměleckých předmětů, starých knih a rukopisů často cestoval po celém území monarchie.

Dlabačův písemný odkaz je neobyčejně rozmanitý a rozsáhlý. Jeho stěžejním, dodnes vysoce oceňovaným dílem je třídílný slovník umělců *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Teil auch für Mähren und Schlesien* (1815). Encyklopedického charakteru jsou i *Kurzgefasste Biographien einiger Prämonstratenser aus dem königlichen Stifte Strahow zu Prag. Vom Johann Lobelius an, bis auf gegenwärtige Zeit*, sepsané 1789.⁴⁰ Dále je Dlabač autorem biografí Jana Campana Vodňanského a Jana Chorina a mnoha dalších prací s historickou, muzikologickou, jazykovědnou i další tematikou, rovněž psal poezii a pořizoval překlady.

Dlabač byl ve své době jedním z mála učenců, jimž se podařilo některou ze svých rozsáhlých encyklopedických prací dokončit a vydat. Avšak nárok na co největší možnou úplnost (*Vollständigkeit*) popisu vzdělanců a jejich děl, přítomný v základu konceptu *historia litteraria* – každý z dlouhé řady od Balbína až po Cerroniho se chápe pera proto, aby doplnil mezery svých předchůdců – byl jednou z příčin toho, že učenci, kteří byli na vrcholu tvůrčích sil na konci 18. a na počátku 19. století, často nedokázali zpracovat nyní mnohem rychleji přibývající materiál a nakonec své mnohasvazkové encyklopedické dílo nikdy nevydali tiskem nebo ani nedokončili.

To je i případ dalšího z plejády pilných sběratelů materiálů k dějinám vzdělanosti, kněze Josepha Bartsche (1731–1803),⁴¹ vášnivého sběratele bohemikálních tisků, z nichž se část později dostala do archivu Národního muzea. Sesbíral hojně informace k pražským knihovnám,⁴² chtěl vytvořit soupis starých tisků, sepsat

⁴⁰ Knihovna Královské kanonie premonstrátů Strahov, sign. DF IV 41, XXXII + 166 + II pp.

⁴¹ Během studií na univerzitě v rodné Vratislavi (Cerroni uvádí jako místo narození Lehnici) vstoupil bez úředního povolení mezi premonstráty. Aby se vyhnul perzekuci ze strany pruské administrativy, opustil Slezsko a r. 1760 se objevuje v Praze. Následujícího roku byl v Olomouci vysvěcen na kněze. V r. 1765 byl administrátorem kostela sv. Jana Nepomuckého na Hradčanech při klášteře sester voršilek. Po zrušení kláštera v r. 1784 užíval badatelsky plodné penze. O Bartschovi zejména JOSEF VOLF, *Sběratel P. Jos. Bartsch*, in: *Časopis Národního muzea* 102, 1928, s. 113–135; MILOŠ SLÁDEK, *Zpráva o pozůstalosti Josefa Bartsche*, in: *Česká literatura doby baroka. Sborník k české literatuře 17. a 18. století* (= Literární Archiv. Sborník Památníku národního písemnictví, XXVII), 1994, s. 277–280. Soupis osobního fondu pozůstalosti uložené v Památníku národního písemnictví vypracoval TÝŽ, *Josef Bartsch (1731–1803)*, Praha 1991 (interní tisk LA PNP). Na rozdíl od moderních encyklopedií věnoval Bartschovi heslo J. P. Cerroni v *SRB* (II, f. 65r–66r), v němž jej charakterizuje jako *cultor scientiarum et artium omnis generis, praecipue historiae litterariae patriae*.

⁴² Jeho poznatky byly publikovány v soupisu FRIEDRICH A CARLA GÖTTLOBA HIRSCHINGA, *Versuch einer Beschreibung sehenswürdiger Bibliotheken Teutschlands*, I–IV, Erlangen 1786–1791.

dějiny českého knihtisku a pracoval rovněž na slovníku učenců. Tato díla zůstala v rukopisech, které se dnes nacházejí z části v Národním muzeu,⁴³ z části v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (dále LA PNP). Torzo *Slovníku českých spisovatelů i knih*, který je pro náš předmět výzkumu zvláště významný, je uloženo v Knihovně NM pod signaturou VIII E 35 (písmena A–P, celkem 80 sešitů). Na něj navazuje další část písmene P uložená v LA PNP (sešity 81–87). K heslům slovníku jsou v LA PNP dochovány též tisíce ústřížků biografických a bibliografických excerpt. Struktura slovníkových hesel je velice podobná té, kterou známe z dalších slovníkových prací. Začíná se lemmatem, které tvoří příjmení učence, v závorce za ním se uvádí křestní jméno. Následuje kratičký heslovitý životopis o několika řádcích, pak je zařazena stručná bibliografie. Heslo svým rozsahem obvykle nepřekračuje půlstránku sešitku.

Pro poznání kontaktů mezi tehdejšími vzdělanci je důležité doplnit, že Bartschových excerpt využívali další badatelé v oboru *historia litteraria*, především Johann Franz Herrmann z Herrmannsdorfu a J. P. Cerroni,⁴⁴ který na Bartschův materiál odkazuje *in margine* svých hesel“.

Zmíněné snahy o úplnost konečně vrcholí v díle Johanna Petera Cerroniho (1753–1826),⁴⁵ zemského úředníka, sběratele i autora mnoha vlastních prací, a v paralelním projektu penzionovaného dvorního rady J. F. Herrmanna z Herrmannsdorfu, o němž bude řeč dále. Také pro Cerroniho platí, že jeho práce zůstaly vesměs v rukopise. Vedle svých úředních povinností věnoval veškerý svůj čas a energii sběratelským a s tím souvisejícím aktivitám, jimž obětoval značnou část svých finančních prostředků i kariérní postup, protože případný nárůst úřednických povinností by mu znemožňoval věnovat se zájmům historickým. Mezi jeho badatelské zájmy patřila minulost Moravy se zaměřením na dějiny umění, knihtisku, dále na topografii, genealogii a dějepisectví, zvláště pak na *historia litteraria*. Již během pobytu ve Vídni si pořídil mnoho opisů pramenů a v dražbách nakoupil velké množství knih. Další pro něj obstarávali jeho přátelé, jimž naopak vypomáhal díky svému postavení a funkcím (obojí dobře dokládá dochovaná část Cerroniho korespondence, mezi níž stojí za obzvláštní pozornost korespondence s Josefem Dobrovským a Jiřím Ribayem).

Některé funkce (revizor a cenzor českých knih na Moravě, správce guberniálního archivu zrušených klášterů) mu prospěly v jeho badatelské a sběratelské činnosti. V roce 1799 však byl na základě anonymního udání vyšetřován pro

⁴³ Jde o signatury I B 3, III B 2, VI B 8, VII C 5, VII C 10, VIII E 35.

⁴⁴ Cerroniho názor na plody Bartschovy práce je možno číst v dopise Josefu Dobrovskému ze dne 4. února 1808, srov. *Dopisy Josefa Dobrovského s Janem Petrem Cerronim*, (vyd.) František Michálek Bartoš, Praha 1948, s. 93–95.

⁴⁵ Viz kapitolu o něm v této publikaci.

podezření
sice nepot
pozornost
máždil tén
desát starý
autorem 1:
kann však
ního sbírku
jeho vlastní
patřily, je n

Z jeho v
vzdělcanců.
Regni Bohem
monografie.
hesla o témě
gramu násled

učence; na za
ni při sepisov
Moravě vě
obdobný „če
umstände ver
ván stejně jak
1780–1826 o
Vedle biogram
Obdobným di
rovněž latinský
Další Cerroni
obecnějšího rá
der Bibliothek
*in Mähren*⁴⁹ ne

Vydání Cerr
chybně jejich ná
Jakob Heinrich

⁴⁶ MZA, G 12, Cer

⁴⁷ *Tamtěž*, č. 83–87

⁴⁸ *Tamtěž*, č. 28–31

⁴⁹ *Tamtěž*, č. 46–4

⁵⁰ *Tamtěž*, č. 32–3

⁵¹ Czikan se naro
sléze v Olomouci prá

podezření, že si přivlastnil rukopisy a knihy ze zrušených klášterů. Obvinění se sice nepotvrdilo, nicméně tato aféra přiměla Cerroniho – sběratele k přesunu pozornosti od vlastivědy ke grafice. Do konce svého života Cerroni nashromáždil téměř pět tisíc grafických listů, více než čtyři sta rukopisů, přes devadesát starých tisků a bezmála devět stovek dalších dokumentů. Vedle toho je autorem 137 původních rukopisů. Jeho synovec Johann Jakob Heinrich Czikkann však značnou část sbírky po strýcově smrti rozprodal, a tak dnes Cerroniho sbírku, uloženou v Moravském zemském archivu v Brně, tvoří pouze část jeho vlastních a jím sebraných rukopisů; část rukopisů, které dříve Cerronimu patřily, je nyní ve Sběrce Františkova muzea v témže archivu.

Z jeho vlastních prací jsou patrně nejpozoruhodnější jeho encyklopedie vzdělavců. O učencích působících v Čechách sepsal dílo nazvané *Scriptores Regni Bohemiae*,⁴⁶ jehož komentovanou edicí s překladem uvádí právě tato monografie. Čtyřadvacetisvazkové dílo obsahuje na přibližně 3870 foliích hesla o téměř 3200 autorů. Ta mají ustálenou strukturu: Po latinském biogramu následuje oddíl *Scripta* tvořený bibliografickými údaji prací dotyčného učence; na začátku každého hesla jsou *in margine* uvedeny zdroje, které Cerroni při sepisování hesla použil.

Moravě věnoval Cerroni především slovník o osobnostech vědy z Moravy, obdobný „českým“ *Scriptores*, jemuž dal název *Nachrichten über die Lebensumstände verstorbenen und itzt lebender Schriftsteller Mährens*.⁴⁷ Je koncipován stejně jako *SRB*, je však psán německy. Pětisvazkové dílo vzniklé v letech 1780–1826 obsahuje na 950 charakteristik významných osobností Moravy. Vedle biogramů uvádí rovněž názvy děl uvedených autorů a literaturu k nim. Obdobným dílem je i rukopis *Scriptores Moraviae* z roku 1789, který je psán rovněž latinsky; je však podstatně stručnější, obsahuje na 200 charakteristik. Další Cerroniho díla o vědeckých poměrech na Moravě z fondů MZA jsou obecnějšího rázu a nejsou věnována konkrétním osobnostem, např. *Geschichte der Bibliotheken in Mähren*,⁴⁸ *Geschichte und Jahrbücher der Buchdruckerkunst in Mähren*⁴⁹ nebo *Skizze einer Geschichte der bildenden Künste in Mähren*.⁵⁰

Vydání Cerroniho prací zabránilo patrně několik faktorů, mezi nimi nepochoybně jejich nákladnost. Cerroni však doufal, že je využije jeho synovec Johann Jakob Heinrich Czikkann (1789–1855)⁵¹ a takto tedy proniknou na veřejnost.

⁴⁶ MZA, G 12, Cerr. I, č. 99–122.

⁴⁷ *Tamtéž*, č. 83–87.

⁴⁸ *Tamtéž*, č. 28–31.

⁴⁹ *Tamtéž*, č. 46–49.

⁵⁰ *Tamtéž*, č. 32–34.

⁵¹ Czikkann se narodil v rodině brněnského purkmistra Johanna Czikkanna. Studoval v Brně, posléze v Olomouci práva. Po studiích nastoupil v r. 1808 k Moravskému zemskému soudu, nejdříve

Ten sám o sobě tvrdí, že jeho studia vedl právě jeho strýc;⁵² díky dochované korespondenci víme, že mu Cerroni poskytoval svůj materiál a vkládal do něj, zjevně právem, značné naděje.⁵³ Po Cerroniho smrti Czikkann neobyčejně rozsáhlé sbírky zdědil⁵⁴ a rovněž připravil jejich soupis.⁵⁵ Přestože výsledky jeho práce na poli *historia litteraria* nebyly přijímány bez výhrad,⁵⁶ je třeba zdůraznit, že na rozdíl od svých předchůdců, jejichž výsledky zůstávaly vesměs nedokončené v rukopise, dokázal shromážděný materiál dopracovat do podoby, v níž mohl vyjít tiskem. Pomineme-li jeho drobnější příspěvky do publikací jiných autorů,⁵⁷ pak v roce 1812 vyšel slovník učenců *Die lebenden Schriftsteller Mährens*, kde podává bio-bibliografické medailony 96 autorů. Byť je nesporné, že pro svou publikaci využil látku zpracovanou J. P. Cerronim,⁵⁸ ze srovnání plyne, že postupoval spíše samostatně a čerpal i z jiných zdrojů. Po tomto spise následovaly *Erkunde Mährens* (1814), *Leopold Johann Scherschnick's Ehrengedächtnis* (1815) a *Vaterländische Beyträge historischen Inhalts* (1819). Jeho nejvýznačnější vědeckou prací se zásadním kulturním dosahem je však *Österreichische National-Enzyklopädie, oder alphabetische Darlegung der wissenschaftlichsten Eigenthümlichkeiten des österreichischen Kaiserthumes*, kterou redigoval spolu s Franzem Gräfferem. Vyšla v šesti svazcích v letech 1835 až 1837. Nemalou část hesel této encyklopedie tvoří opět bio-bibliografické medailony učenců, vědců a literátů tehdejšího Rakouska, takže i toto dílo můžeme

jako auskultant, po šesti letech služby postoupil na místo protokolisty a přešel k moravskoslezskému apelačnímu soudu. Od r. 1815 až do r. 1821 byl při svém právnickém zaměstnání rovněž redaktorem Brněnských novin. 27. listopadu 1821 byl císařským rozhodnutím jmenován dvorním radním protokolistou u nejvyššího soudu ve Vídni a od r. 1834 používal titul dvorního sekretáře. Od r. 1815 byl také členem Moravsko-slezské společnosti pro podporu orby, přírodovědy a vlastivědy. V posledních letech života byl penzionován pro oční chorobu a vrátil se do Brna, kde zemřel. O jeho životě a díle viz *Biografický slovník českých zemí*, IX, 2008, s. 498–499, kde je další literatura.

⁵² Srov. I, J. J. H. CZIKANN - F. GRÄFFER, *Österreichische National-Enzyklopädie*, I, Wien 1835, s. 654.

⁵³ Srov. dopis Cerroniho Josefu Dobrovskému ze dne 10. května 1808, *Dopisy Josefa Dobrovského*, s. 107–108.

⁵⁴ Další osudy Cerroniho sbírek popsal MOJMÍR ŠVÁBENSKÝ, *Cerroniho sbírka. G 12. 13. stol. – 1845*, I, Brno 1973, s. 13–37.

⁵⁵ JOANNES JACOBUS HENRICUS CZIKANN, *Bibliotheca Cerroniana seu catalogus librorum, quos magna ex parte paene nusquam reperiendos perenni conatu [...] collegit Joannes Petrus Cerroni [...]*, I–III, Viennae 1833–1834.

⁵⁶ Srov. *RSN*, II, Praha 1862, s. 120.

⁵⁷ Prvotinou byl příspěvek do *Annalen der österreichischen Literatur und Kunst*, podle *RSN* vyšel již v roce 1807. *Österreichische National-Enzyklopädie* zmiňuje Czikkannovy příspěvky do těchto publikací: *Archiv für Künstler und Kunstfreunde* (red. Meusel), *Taschenbuch für Mähren* (Hawlik), *Malerisches Taschenbuch [für Freunde interessanter Gegenden]* (Sartori), *Redlichen Verkündiger [Ein Archiv des Manigfaltigen und Interessanten]* a *Moravia [= Mährischer Wanderer?]* (obojí Jurende), *Taschenbuch für Geschichte Mährens [und Schlesiens]* (Wolny), *General-Statistik des österreichischen Kaiserthumes* (Bissinger), *[Teutsches] Künstler-Lexikon* (Meusel), *Deutsche Schriftstellerinnen [des neunzehnten Jahrhu[nderts]* (Schindel), *[Das] Gelehrte [T]eutschland* (Meusel a Lindner).

⁵⁸ Jde o zmíněné Cerroniho *Nachrichten*, *MZA*, G 12, Cerr. I, č. 83–87.

zmínit
koncip
Spe
dílo filo
Již od p
ti autor
domněl
tovítské
i proti U
Balbini,
sech *Böh*
1780, *L*
bio-bibli
na jazyk)
zejména
stavům v
ké a slov
vědeckou
(1809) s
guae slavie
kých leger
se i lexiko
drobných
života pole
Dějinar
18. století.
psané liter
čátků po s
knižní verz
ještě více pa
se společen

⁵⁹ O Dobrov
ra), k jeho úvah
teritoriálně vym
tur. Frühe bohen
1999 (rec. STEF
s. 683–692); dá
Fortgang und K
riografie v českýc
(vyd.) JAROSLAV

zmínit v souvislosti s konceptem *historia litteraria* Čech a Moravy, byť už je koncipováno jinak.

Specifické místo ve sledovaném konceptu *historia litteraria* zaujímá rozsáhlé dílo filologa, historika, editora a teologa Josefa Dobrovského (1753–1829).⁵⁹ Již od poloviny 70. let 18. století byl publikačně aktivní, vystoupil mj. proti autoritám a konvencím tehdejší vědy a náboženské tradice (kritický rozbor domnělého autorství starého hebrejského rukopisu chovaného v archivu svatovítské katedrály, připisovaného evangelistovi Markovi). Kriticky vystoupil i proti Ungarově edici Balbínovy *Bohemia docta* (*Corrigenda in Bohemia docta Balbini iuxta editionem P. Raphaelis Ungar*, 1779). V německy psaných časopisech *Böhmische Litteratur auf das Jahr 1779*, *Böhmische Litteratur auf das Jahr 1780*, *Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren* (1786/87) zachycoval bio-bibliograficky a odborně hodnotil soudobou knižní produkci (bez ohledu na jazyk), doplňoval ji svými poznámkami a formuloval další odborné úkoly, zejména v oblasti historické a filologické vědy. Vzdor svým maniodepresivním stavům vytvořil od konce 18. století do konce svého života stěžejní díla české a slovanské filologie, v některých případech dodnes nepřekonaná: první vědeckou gramatiku češtiny *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (1809) s pravidly o tvorbě slov, dále mluvnici praslovanštiny *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris etc.* (1822), sérii historických analýz nejstarších českých legend o českých světcích, tzv. *Kritische Versuche* (1802–1830), zabýval se i lexikografií, zahájil práce na *Německo-českém slovníku*, uveřejnil i několik drobných českých prací. Osobně velmi nepříjemná byla pro něj v poslední fázi života polemika s bývalými žáky nad pravostí Rukopisu zelenohorského.

Dějiny česky psané slovesnosti se Dobrovský zabýval již od konce 80. let 18. století. První verzi *Geschichte der böhmischen Sprache*, sledující dějiny česky psané literatury především jako fenomén související s vývojem jazyka od počátků po současnost, uveřejnil časopisecky. Krátce nato následovala rozšířená knižní verze *Geschichte der böhmischen Sprache und Litteratur* (1792), z níž bylo ještě více patrné jeho hodnocení a periodizace vývoje jazyka a slovesnosti v korelaci se společenským a kulturním vývojem (veden klasicistickým estetickým ideá-

⁵⁹ O Dobrovském srov. heslo Mojmíra Otruby v *LČL*, I, Praha 1985, s. 560–571 (zde je starší literatura), k jeho úvahám o historiografii a kritice slovesného, zejména českého – jazykově i v menší míře též teritoriálně vymezeného – písemnictví srov. nejnověji MARKUS WIRTZ, *Josef Dobrovský und die Literatur. Frühe böhemistische Forschung zwischen Wissenschaft und nationalem Auftrag*, Dresden – München 1999 (rec. STEFAN MICHAEL NEWERKLA – VÁCLAV PETRBOK, in: *Österreichische Osthefte* 44, 2002, s. 683–692); dále viz VÁCLAV PETRBOK, „Geben Sie uns eine Geschichte der böhmischen Sprache, ihren Fortgang und Kultur, und... vergessen Sie nicht zu klassifizieren.“ *Několik tezí k počátkům literární historiografie v českých zemích*, in: *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, (vyd.) JAROSLAV LORMAN – DANIELA TÍNKOVÁ, Praha 2008, s. 382–392.

lem označil za vrcholné období dobu rudolfinskou, za dobu úpadku dobu pobělohorskou až po svou současnost). Vyspělost literatury sledoval v jejím společenském uplatnění. V rozšířené verzi *Geschichte der böhmischen Sprache und ältern Litteratur* (1818) podal podrobné dějiny staré české literatury (do roku 1526; další připravovaný díl nevyšel) na základě zevrubného soupisu a popisu literárních památek tištěných a rukopisných metodami nižší filologické kritiky. Historické studium filologie vůbec chápal jako prostředek k společenské sebereflexi a dalším kulturním aktivitám.

Použijeme-li při hodnocení Dobrovského historiografického odkazu atribut osvícenské historiografie, který je považován za její typický projev – totiž prohloubenější historizaci lidské identity⁶⁰ – je zřejmé, že jeho výklad je sice stále založen na pramenném studiu, zároveň se však pokouší o vývojové zobrazení, o genetické dějiny. Zdůrazňoval proto roli individuality v dějinách (autoritu překladatelů *Bible kralické*, tiskaře Daniela Adama z Veleslavína, mistra pražského vysokého učení Martina Bacháčka z Nauměřic nebo aktivity Václava Tháma a jeho kruhu). Snaha napsat pragmatické dějiny českého jazyka a literatury, které by odkrývaly – ať už domněle, či skutečně – kauzální vztahy a spojovaly spolu jednotlivé události, podařila se Dobrovskému jen při rozboru dějin jazyka, při dějinách slovesnosti pak pouze v těch oblastech, které se stýkají s filologií v širším slova smyslu. Obrácení k vernakulárnímu prostředí pak u Dobrovského souvisí jednak se zvýšenou reflexí nepříznivé pozice češtiny v soudobém společenském a kulturním prostředí, jednak s postupnou specializací historických (a filologických) disciplín zpracovávajících enormně se zvyšující empirické vědění o lidské minulosti. Jazyk starších českých slovesných děl, tzv. veleslavínskou češtinu, propagoval (též gramatograficky) jako vhodný pro soudobou literární aktivitu. Ve snaze kultivovat soudobou náročnější produkci uveřejnil pojednání o české prozódii, několik slovesných památek (českojazyčných a latinských) rovněž edičně zpřístupnil.

Ačkoli se na přelomu století paradigma dějin vzdělanosti v českých zemích nachází na svém vrcholu, během prvních tří desetiletí 19. století se postupně dostává do krize. Uvedme na tomto místě tři autory, kteří na ni reagovali tím, že se rozhodli své rozepsané spisy buď přepracovat, nebo od začátku jinak koncipovat.

Johann Franz Herrmann z Herrmannsdorfu (1748–1816)⁶¹ se začal zabývat dějinami vzdělanosti na konci 90. let, nejdříve zamýšlel vytvořit v němčině

⁶⁰ JÖRN RÜSEN, *Von der Aufklärung zum Historismus. Idealtypische Perspektiven eines Strukturwandels*, in: *Von der Aufklärung zum Historismus*, (Hrsg.) HORST WALTER BLANKE – JÖRN RÜSEN, Paderborn 1991, s. 15–57, zde zvl. s. 44, pro literární vědu WILHELM SCHMIDT-BIGGEMANN, *Polyhistorie und geschichtliche Bildung. Die Verzeitlichung der Polyhistorie im 18. Jahrhundert*, in: *Wissenschaft und Nation*, (Hrsg.) JÜRGEN FOHRMANN – WILHELM VOSSKAMP, München 1991, s. 43–55, zde zvl. 47–50.

⁶¹ Viz kapitolu o něm v této publikaci.

pod
lexiko
s roste
ce vyž
materi
turníc
učení
podle
tuto re
1816 u
numen
litterari
onální
kovém
Pro
zvolil H
tě a pop
Ten pub
Wissense
voje vzd
vlády Ka
o tématu
nách. M
bu vzletn
vzdělanos
viny 18. s
Právě kol
vyčerpáva
Cerronih

⁶² Niemetschke, *Leben des k. k. Hofrathes Franz X. von Salm-Reifferscheidt-Ronsdorf*, in: *Leben des k. k. Hofrathes Franz X. von Salm-Reifferscheidt-Ronsdorf*, (Hrsg.) FRANZ X. VON SALM-REIFFERSCHIEDT-RONSDORF, Prag 1816, s. 18.
⁶³ FRANZ X. VON SALM-REIFFERSCHIEDT-RONSDORF, *Leben des k. k. Hofrathes Franz X. von Salm-Reifferscheidt-Ronsdorf*, in: *Leben des k. k. Hofrathes Franz X. von Salm-Reifferscheidt-Ronsdorf*, (Hrsg.) FRANZ X. VON SALM-REIFFERSCHIEDT-RONSDORF, Prag 1816, s. 18.
⁶⁴ Tyto pojmy se šíří z estetického žánru kladoucím dů

podobně členěné dílo, jako jsou Cerroniho *Scriptores*, tedy abecedně řazený lexikon jednotlivých autorů a jejich bibliografických odkazů. Postupem času, s rostoucím počtem hesel, která brzy čítala již několik tisíc folií, si však práce vyžadovala reorganizaci. Herrmann se pod tlakem narůstajícího množství materiálu rozhodl své dílo rozdělit na tři části, a sice na narativní přehled kulturních dějin českých zemí, jednotlivé medailony některých významnějších učenců a především rozsáhlou bibliografii. Bibliografie již neměla být řazena podle autorů, ale podle vědeckých disciplín. Dříve než však Herrmann stačil tuto reorganizaci svých materiálů dokončit a práci připravit k vydání, v roce 1816 umírá. I Herrmannovo dílo tedy zůstalo po jeho smrti v podobě monumentálního fragmentu. Osud obou děl ukazuje krizi paradigmatu *historia litteraria* a neschopnost soukromých vzdělanců realizovat za stávající institucionální základny vytyčený ideál úplných dějin vzdělanosti, založený na slovníkovém charakteru.

Pro jiné řešení krize *historia litteraria* než to, které v závěru svého života zvolil Herrmann, se rozhodl profesor filosofie na Karlo-Ferdinandově univerzitě a popularizátor soudobé hudby Franz Xaver Niemetschek (1766–1849).⁶² Ten publikoval v roce 1804 v časopise *Libussa* studii *Züge aus der Geschichte der Wissenschaften und des Geschmacks in Böhmen*, v níž podal široký výklad vývoje vzdělanosti, literatury, ale i hudby, architektury a malířství v Čechách od vlády Karla IV. až do konce 18. století.⁶³ Niemetschek se zde odvážil pojednat o tématu, které jeho kolegové rozpracovávali v tisících folií, na pouhých 40 stranách. Místo formy rozsáhlého lexikonu přitom zvolil pro svůj výklad podobu vzletného vyprávění. Tuto radikální redukci mimořádně komplexního pole vzdělanosti mu umožnily tři klíčové kategorie vypůjčené z estetiky druhé poloviny 18. století, a sice „vkus“ (*Geschmack*), „génies“ (*Genie*) a „duch“ (*Geist*).⁶⁴ Právě kolem nich mohl Niemetschek vystavět své vyprávění a omezit se místo vyčerpávajícího výčtu jednotlivých písemností, které ještě pro Herrmanna a Cerroniho tvořily vlastní podstatu „vzdělanosti“, na zachycení vývoje „vku-

⁶² Niemetschek po dokončení studia na pražské univerzitě učil na gymnáziích v Plzni a od r. 1793 v Praze, r. 1800 se stal doktorem filosofie a r. 1802–1820 působil jako řádný univerzitní profesor teoretické a praktické filosofie. Byl rovněž knižním cenzorem a ředitelem pražského ústavu pro hluchoněmé. Je autorem první biografie Wolfganga Amadea Mozarta, vydané v Praze r. 1798 pod názvem *Leben des k. k. Capellmeisters Wolfgang Gottlieb Mozart, nach Originalquellen*.

⁶³ FRANZ XAVER NIEMETSCHKEK, *Züge aus der Geschichte der Wissenschaften und des Geschmacks in Böhmen*, in: *Libussa* 2, 1804, s. 18–58.

⁶⁴ Tyto pojmy vycházejí původně z odlišných estetických proudů. Zatímco důraz na pojem „vkus“ se šíří z estetiky Christiana Fürchtegotta Gellerta, jež se do českých zemí dostávala společně s jeho přírodním žákem Karlem Heinrichem Seibtem a skrze jeho přednášky a semináře, jež navštěvoval také sám Niemetschek, pojem „génies“ vychází z estetiky spojené s hnutím *Sturm und Drang*, o něco mladším, kladoucím důraz na autonomii estetického soudu.

su“, „ducha“ či „génia“ národa. Tato esencionalizace vědění a vzdělanosti, jež umožnila redukovat vše na domnělý společný jmenovatel, jenž má stát za jednotlivými projevy vzdělanosti a umění, umožnila Niemetschkovi abstrahovat od mnohosti písemných stop, které dosud stály v centru pozornosti autorů *historia litteraria*.⁶⁵

Poslední z učenců vycházející z tradice *historia litteraria*, který ale postupně tuto tradici opouští, je Matyáš Kalina z Jäthensteina (1772–1848).⁶⁶ Kalina se dějinami vzdělanosti začíná zabývat, podle vlastních slov, teprve v roce 1813, avšak záhy se mu po smrti Herrmanna z Herrmannsdorfu dostává do vlastnictví celé torzo Herrmannova projektu a s ním i výsledky jeho mnoha předchůdců, které Herrmann exerpoval. V Kalinových rukách se proto po roce 1816 koncentruje mimořádně rozsáhlý přípravný materiál k jednotným dějinám vzdělanosti v českých zemích. Paradoxně ale právě tato mimořádná výchozí pozice vede k nové skepsi a nutnosti přehodnotit celé paradigma *historia litteraria*, neboť si Kalina uvědomuje, že není s to převést tento rozsáhlý materiál do finální publikace, která by završila dlouholeté snažení jeho předchůdců. Kalina proto navrhuje opustit jak pokusy o jednotné zobrazení dějin vzdělanosti, pro něž mu je příkladem Herrmann, tak neorganizované dílčí práce jeho kolegů, za něž považuje např. přehledy řádových učenců. Oba přístupy Kalina hodlá nahradit jednotným plánem, podle něhož by měly koordinovaně vznikat konkrétně tematicky zaměřené monografie. Tyto narativnější a důkladnější monografické příspěvky mají být podle Kaliny teprve ve vzdálené budoucnosti propojeny „do jedné stavby“.⁶⁷

Kalinův návrh se tedy ukázal být v situaci na počátku 19. století neméně iluzivním než snažení jeho předchůdců, a to z důvodů, které byly zmíněny v Úvodu k této monografii: pro chybějící institucionalizaci vědy a privátní povahu učenecké práce, limitované sociálními a ekonomickými podmínkami, v nichž vznikala a které byly i příčinou toho, že rozsáhlejší projekty nebyly dokončeny.

⁶⁵ Společně s Friedrichem Kittlerem bychom tento vývoj mohli vykládat jako projev „systému zápisu 1800“ (Aufschreibesystem 1800). Podle Kittlera v této době dochází vlivem pokračující alfabetyzace obyvatelstva k charakteristickému zapomenutí úrovně signifikantu a jeho redukcii na transcendentující signifikát. Na místo původního důrazu na písmo, písemnost a fyzický akt psaní se pozornost přesouvá k samotné „vzdělanosti“, tedy k zdánlivě autonomnímu „duchu“, „génii“ či „vkusu“, jenž je vlastní určitému kolektivu. Samo písmo a materiální povaha vědění, klíčová pro tradiční podání *historia litteraria*, se zde stávají (domněle) čistě transparentním médiem. FRIEDRICH KITTLER, *Aufschreibesysteme 1800/1900*, München 1985.

⁶⁶ Viz kapitolu o něm v této publikaci.

⁶⁷ MATHIAS KALINA VON JÄTENSTEIN, *Nachrichten über böhmische Schriftsteller und Gelehrte, deren Lebensbeschreibungen bisher nicht bearbeitet sind. Als Materialien für ein Lexikon böhmischer Schriftsteller und Gelehrten*, I, Prag 1818, s. 15.

We cannot
first emerge
pression his.
moment wh
of *historia li*
this monogr
Significan
Moravia we
istential secu
author who c
of the history
century Boh
of his works, l
ed solely on t
within his vas
The treatise its
varieties and d
tion related to
tries about sch
parts. 1. Histo
de Carolina Un
viris doctis et li
et scriptis ac vni
libraries and co
mia). For our th
of the learned I
tionaries of sch
files. Balbín's pr
yet they are asso

¹ Cf. appropriate